

Dariusz Grzegorzuk
Uniwersytet Przyrodniczo-Humanistyczny w Siedlcach
Wydział Humanistyczny

Garnizon Siedlce w procesie utrzymania bezpieczeństwa militarnego w II Rzeczypospolitej (1922–1939)

Siedlce Garrison in the process of maintaining military security in II Republic of Poland (1922–1939)

Abstrakt: Garnizon Siedlce odgrywał ważną rolę w bezpieczeństwie militarnym II Rzeczypospolitej od zarania niepodległości, aż po jej upadek w 1939 r., stanowił ważny węzeł drogowy i kolejowy. Po rozbrojeniu Niemców w Siedlcach, 25 listopada 1918 r. rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych rozpoczęto formułować pułk piechoty początkowo zwany siedleckim, nieco później pułk otrzymał numer 22. Pierwszym dowódcą pułku został płk Wacław Pażuś, objął on zarazem funkcję dowódcy Siedleckiego Okręgu Wojskowego. W Siedlcach powstawały formacje wojskowe na bazie działającego Polskiej Organizacji Wojskowej, jednostek Polskich Sił Zbrojnych i zaciągu ochotniczego. W styczniu 1919 r., kiedy 22 pułk piechoty wyruszył na front, w siedleckich koszarach rozpoczęto organizację batalionu zapasowego. Wkrótce jego dowództwo objął kpt. Stanisław Biernacki, który został także dowódcą całego garnizonu.

Po zakończeniu działań wojennych 9 Dywizja Piechoty, a wraz z nim 22 pp pozostał w rejonie Mołodeczna na Wileńszczyźnie. We wrześniu 1922 r. pułk powrócił do koszar w Siedlcach. Również 8 września 1922 r. stanął garnizonem 9 pułku artylerii ciężkiej (1 dywizjon w Brześciu). W kilka dni potem przybył do miasta dowódca 9 DP płk. Mieczysław Trojanowski z dowództwem i sztabem dywizji. Zamiast dotychczasowego wojskowego podziału państwa na Dowództwa Okręgów Generalnych utworzono Dowództwa Okręgów Korpusu 9 DP wraz z podległymi jej pułkami wchodziła w skład IX DOK w Brześciu nad Bugiem. Ostatecznie w okresie międzywojennym w Siedlcach stacjonowały następujące jednostki i urzędy wojskowe: dowództwo i sztab 9 DP, 22 pp, 9 pac (do 1933 r.), 9 pal (od 1933 r.), Komenda Rejonu Uzupelnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, Obwodowa Komisja Przysposobienia Wojskowego nr 22, 9 pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Przysposobienia Wojskowego, Komenda PW Krakusi, placówka

oficera Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK Brześć nad Bugiem oraz kościół garnizonowy pw. Serca Jezusowego.

W grudniu 1922 r., po zabójstwie prezydenta RP Gabriela Narutowicza, batalion sztabowy i 3 batalion 22 pp wyjechały do Warszawy, gdzie pełniły służbę asystencyjną. 22 pp jako jeden z pierwszych poparł zamach stanu marszałka Józefa Piłsudskiego. W walkach tych pułk stracił 1 oficera zabitego i 3 rannych oraz 3 zabitych i 18 rannych żołnierzy.

23 marca 1939 r. w Garnizonie Siedlce ogłoszono mobilizację alarmową, która przebiegała w dwóch zasadniczych pionach: materiałowym i personalnym. W czerwcu 1939 r. jednostki 9. DP przetransportowano na Pomorze, gdzie weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego. Dowódcą garnizonu i Ośrodka Zapasowego 9 DP został ppłk Stanisław Adamus.

W nocy 31 sierpnia w jednostkach zapasowych garnizonu siedleckiego ogłoszono stan ostrego pogotowia.

Abstract: Siedlce Garrison played a vital role in maintaining military security in the time of II Republic of Poland from the moment of regaining independence until its loss in 1939, constituting an important road and railway junction. There were several military formations created in Siedlce on the basis of the then existing Polish Military Organisation, units of Polish Armed Forces and voluntary conscription. After the disarmament of the Germans in Siedlce, on the 25th of November 1918, under the order of the Ministry of Military Affairs, a formation of an infantry regiment was commenced. The unit was initially called Siedlce regiment, and later referred to under the number of 22. The first commander of the regiment was Colonel Waclaw Pażuś, who also performed a function of the commander of Siedlce Military District. In January 1919, when the 22nd regiment of infantry was dispatched to the front line, a reserve battalion was formed in the Siedlce casern. Soon Captain Stanisław Biernecki assumed the role of its commander, and later he also became commander of the whole garrison.

After the termination of military operations, the 9th division of infantry together with the 22nd regiment of infantry were deployed to the region of Mołodeczna near Vilnius. In September 1922, after four years since its formation, the regiment returned to Siedlce. On the 8th of September 1922 9th regiment of heavy artillery was also stationed in the garrison (1st Division in Brest). A few days later there came to Siedlce the commander of 9th division of infantry, Colonel Mieczysław Trojanowski, with the command and staff of the division. In place of the old military administrative division of the state into Commands of General Districts there were created Commands of Local Corps, and the 9th division of infantry with all its dependent regiments were part of IX Command of Local Corps in Brest on the Bug River. Eventually in the interwar period the following military units and military offices were located in Siedlce: Command and Staff of 9th division of infantry, 22nd regiment of infantry, 9th regiment of heavy artillery (until 1933), 9th regiment of light artillery (since 1933), Regional Headquarters for Reserves, Regional Equine Inspectorate, Regional Military Court, Local Commission for Military Training nr 22, 9th platoon of

gendarmierie, District's Headquarters for Military Training, Headquarters of Military Training 'Krakusi', a military outpost for an officer of Independent Informational Bureau of IX Command of Local Corps in Brest on the Bug River and a garrison church dedicated to the Heart of Jesus.

In December 1922, after the assassination of President Gabriel Narutowicz, the headquarters' battalion and III battalion of the 22nd regiment were deployed to Warsaw where they performed auxiliary duty. The 22nd regiment as one of the first formations supported Józef Piłsudski's coup d'état during which the regiment sustained the following losses: 1 killed and 3 injured officers and 3 killed and 18 injured soldiers.

On 23rd of March 1939 alert mobilisation with regard to material and personnel took place. In June 1939 the units of the 9th division of infantry were transferred to Pomerania where they were incorporated into the Pomerania Army under General Władysław Bortnowski. Lieutenant Colonel Stanisław Adamus became commander of the garrison and the Reserves Centre of the 9th division of infantry.

At night on the 31st of August in auxiliary units of Siedlce Garrison a state of high alert was declared.

Słowa kluczowe: Garnizon Siedlce, Wojsko Polskie, bezpieczeństwo militarne, II Rzeczypospolita

Keywords: Siedlce Garrison, Polish Army, military security, II Republic of Poland

Wprowadzenie

Po rozbrojeniu Niemców w Siedlcach, 25 listopada 1918 r. rozkazem Ministerstwa Spraw Wojskowych rozpoczęto formułować pułk piechoty początkowo zwany siedleckim, nieco później pułk otrzymał numer 22. Pierwszym dowódcą pułku został płk Waclaw Pażuś, objął on zarazem funkcję dowódcy Siedleckiego Okręgu Wojskowego. W Siedlcach powstawały formacje wojskowe na bazie działającego Polskiej Organizacji Wojskowej, jednostek Polskich Sił Zbrojnych i zaciągu ochotniczego. W styczniu 1919 r., kiedy 22 pp wyruszył na front, w siedleckich koszarach rozpoczęto organizację batalionu zapasowego. Wkrótce jego dowództwo objął kapitan Stanisław Biernacki¹, który został także dowódcą całego garnizonu. Dowództwo garnizonu obejmował zawsze najwyższy stopniem i starszeństwem dowódca oddziału stacjonującego w danym garnizonie. Organem pomocniczym dowódcy garnizonu był komendant placu, odpowiedzialny za sprawy lokalno-administracyjne. Batalion zapasowy składał się z kompa-

---

¹ Zob. P. Cichoracki, *Droga ku anatemie: Waclaw Kostek-Biernacki (1884–1957)*, Warszawa 2009.

nii rekrutów, kompanii ozdrowieńców oraz szkoły podoficerskiej. Formowano w nim kompanie marszowe, kierowane do pułku przebywającego na froncie. Łącznie, w latach 1919–1920, batalion zapasowy 22 pp wystawił 18 kompanii marszowych, liczących 22 oficerów i 2977 żołnierzy. Piętnaście z tych kompanii trafiło do 22 pp², jedna wzięła udział w walkach nad Bugiem i została wcielona do 18 pp, dwie pozostałe skierowano w rejon Skoczowa, gdzie ubezpieczały granicę z Czechosłowacją³.

W 1920 r., oprócz batalionu zapasowego, w siedleckim garnizonie miały swoją siedzibę: Powiatowa Komenda Uzupełnień, Okręgowe Kierownictwo Wojskowych Robót Budowlanych, Dowództwo Dworca Kolejowego, Zarząd Kwaterunkowy, Komenda Placu, Szpital Załogi, Okręgowa Ekspozytura Sekcji Opieki MSWojsk., Zarząd Składów Amunicji⁴ oraz Dowództwo Siedleckiego Okręgu Wojskowego i pluton żandarmerii.

W sierpniu 1920 r., w związku ze zbliżaniem się Armii Czerwonej, garnizon został ewakuowany do Pabianic. Wyjątek stanowił szpital wojskowy w Stoku Lackim, który pozostał na swoim miejscu⁵.

Po wycofaniu się jednostek wojskowych i policji w Siedlcach pozostały jedynie formacje Straży Obywatelskiej, które pełniły służbę patrolową. Do miasta przybyła polska delegacja złożona z członków Ministerstwa Spraw Zagranicznych i Ministerstwa Spraw Zagranicznych, której zadaniem było przeprowadzenie pertraktacji z Rosjanami.

10 sierpnia 1920 r. pułki 17 Dywizji Strzelców Armii Czerwonej wkroczyły do Siedlec. Trzy dni później w mieście powstał Polrewkom. Komisarzem Siedlec został mianowany Józef Lewandowski. 15 sierpnia do miasta przyjechał Feliks Dzierżyński i mianował na funkcję gubernatora siedleckiego Stanisława Krasuskiego, który przedtem był niższym kancelistą w siedleckim magistracie⁶.

Siedlce zostały wyzwolone w nocy z 17 na 18 sierpnia 1920 r. przez oddziały 21 DP Górskiej⁷. Wkrótce do miasta skierowano Sąd Polowy Do-

---

² J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji 1918–1939*, Warszawa 2000, s. 32.

³ M. J. Chromiński, *Zarys historii Batalionu Zapasowego 22. Siedleckiego Pułku Piechoty w latach 1919–1922*, „Szkice Podlaskie” z. 16, 2008, s. 5–20; idem, *Zarys historii 222 pułku piechoty ochotniczej z Siedlec*, „Szkice Podlaskie” z. 17, 2009–2010, s. 71–91; J. Izdebski, *Działania wojenne na Podlasiu w sierpniu 1920 r.*, Siedlce 1991, s. 27.

⁴ Centralne Archiwum Wojskowe (dalej CAW), Akta KG Siedlce, sygn. I.372.49.1, Rozkaz L.218 ze stycznia 1920 r.

⁵ J. Garbaczewski, J. Izdebski, S. Kordaczuk, *Lista żołnierzy ofiar wojny 1918–1921 związanych z Siedlcami miejscem śmierci lub służby*, Siedlce 1990, s. 7.

⁶ J. Izdebski, *Działania wojenne na Podlasiu...*, s. 16–18.

⁷ Ibidem, s. 24.

wództwa Okręgu Generalnego Warszawa, który funkcjonował jako Sąd Lotny. W dniach 23 i 27 sierpnia wydał on kilkanaście wyroków śmierci za zbrodnię dezercji i zdrady stanu. W większości dotyczyły one osób narodowości żydowskiej. Oskarżeni, którzy nie ukończyli 20 roku życia zostali skazani na kary od 5 do 10 lat ciężkiego więzienia⁸.

W 1922 r., gdy 22 pp stacjonował na Wileńszczyźnie, w Siedlcach czasowo rozmieszczono 2 pp Legionów oraz dowództwo 2 DP Legionów⁹. Komendę garnizonu przekazano dowódcy piechoty dywizyjnej 2 DP Leg. ppłk. Mieczysławowi Smorawińskiemu¹⁰.

Garnizon siedlecki na „stopie pokojowej”

Po zawieszeniu broni z Rosją sowiecką, w związku z zajęciem Wilna przez gen. L. Żeligowskiego, wzrosła możliwość reakcji Litwinów. Z 22 i 34 pp oraz dwóch baterii 9 pal stworzono tzw. „Brygadę Merczeńską”¹¹ płk Narbutt-Łuczyńskiego. Jednostka ta stanowiła odwód wojsk Litwy Środkowej, dowodzonych przez gen. L. Żeligowskiego.

22 sierpnia 1921 r. Minister Spraw Wojskowych wydał rozkaz o przejściu wojska na „stopę pokojową”. Przystąpiono do reorganizacji dywizji piechoty. Reorganizacja ta objęła 9 DP tylko w części. Nowym elementem dowodzenia było utworzenie dowództwa piechoty dywizyjnej. Dowódca piechoty dywizyjnej pełnił funkcję zastępcy dowódcy dywizji i sprawował władzę tylko nad pułkami piechoty¹². Pierwszym dowódcą piechoty dywizyjnej 9 DP został płk Franciszek Sikorski. 15 września 1922 r. dowództwo 9 DP, powołując się na rozkaz MSWojsk. z 26 sierpnia, ogłosiło likwidację oddziałów tejże dywizji i ich przeniesienie do pokojowych garnizonów¹³.

---

⁸ Ibidem, s. 28–29.

⁹ Idem, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 98.

¹⁰ CAW, Akta KG Siedlce, sygn. I.372.49.2, Rozkaz Nr 122 z 10 czerwca 1922 r.

¹¹ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930, s. 60; E. Kospath-Pawłowski, *9 dywizja w walkach o niepodległość i granice w latach 1919–1921*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995, s. 71.

¹² M. Ciepłowicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 98.

¹³ CAW, Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14, Rozkaz Dowództwa 9 Dywizji Piechoty L.dz. 1063/I z 15 września 1921 r. o likwidacji oddziałów 9 DP i przejściu do pokojowych garnizonów.

Po zakończeniu działań wojennych 9 DP, a wraz z nim 22 pp¹⁴ pozostał w rejonie Mołodeczna na Wileńszczyźnie. 5 lipca 1922 r., z części Okręgu Generalnego Warszawa i Okręgu Generalnego Lublin, utworzono Okręg Korpusu Nr IX z dowództwem w Brześciu nad Bugiem. Okręg ten objął swoim zasięgiem południowe Podlasie, na obszarze którego miała stacjonować 9 DP.

7 września 1922 r. po 4 latach od organizacji pułku powrócił do koszar w Siedlcach (Roskosz) 1 batalion 22 pp, 15 września przybył 4 batalion, 2 batalion został czasowo rozlokowany w Zambrowie i powrócił do Siedlec dopiero w grudniu 1923 r. 21 września do miasta przybył sztab oraz dowództwo 9 DP, a 17 września reszta pułku. Również 8 września 1922 r. stanął garnizonem 9 pac¹⁵ (1 dywizjon w Brześciu od 1933 r. pułk przeniesiony został do Włodawy)¹⁶. W kilka dni potem przybył do miasta dowódca 9 DP płk Mieczysław Trojanowski z dowództwem i sztabem dywizji. 1 października odbyło się uroczyste powitanie przez społeczeństwo miasta wojska. 3 listopada 1922 r. nastąpiło wręczenie sztandaru 22 pp, który ufundowały sejmiki powiatów: siedleckiego, łukowskiego i janowskiego. Wręczenie sztandaru dokonał Naczelnik Państwa Józef Piłsudski¹⁷.

---

¹⁴ W walkach z lat 1919–1921 22 pp stracił 19 oficerów i 216 szeregowych, poległych i zmarłych z ran. Srebrnym Krzyżem Orderu Wojennego *Virtuti Militari* V klasy odznaczono chorągiew pułkową oraz 55 oficerów i żołnierzy, a Krzyżem Walecznych – 68 oficerów i 416 szeregowych. Zdobycz wojenna pułku wyniosła: 18 dział, 300 karabinów maszynowych, około 5000 jeńców, 300 koni z siodłami, 7 statków wodnych, 10 lokomotyw, kilkaset wagonów z materiałem wojennym, wiele wozów i kuchni polowych, kilkadziesiąt aparatów telegraficznych i telefonicznych, dużo broni ręcznej i amunicji oraz 3 chorągwie pułkowe, kilka kompletnych kancelarii wyższych dowództw, a także ogromne składy broni, amunicji i prowiantu. B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty...*, s. 63–67; zob. też: J. Garbaczewski, *Kawalerowie orderu Virtuti Militari siedleckiego 22 pułku piechoty za wojnę 1918–1921 r.*, Siedlce 1995; idem, *Kadra oficerska 22 pułku piechoty (Siedlce) w latach 1918–1921*, „Szkice Podlaskie”, z. 8, 2000.

¹⁵ H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Warszawa 1994, s. 97–98.

¹⁶ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta 1918–1939*, [w:] *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, pod. red. J. R. Szaflika, Warszawa 1981, s. 226.

¹⁷ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 98–99; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995, s. 72.

W związku z powrotem pułku do garnizonu rozwiązano batalion zapasowy 22 pp. Kilka dni wcześniej w Siedlcach został sformowany i rozpoczął szkolenie pokojowe 9 pac¹⁸.

3 listopada 1922 r. odbyła się uroczystość wręczenia sztandaru dla 22 pp. Pierwszy sztandar pułk otrzymał już w marcu 1919 r., jednak nie odpowiadał on regulaminom MSWojsk. Nowy sztandar został ufundowany przez społeczeństwo Południowego Podlasia. Wręczenia sztandaru dokonał osobiście Marszałek Józef Piłsudski. Uroczystość odbyła się w obecności dowództwa 9 DP, delegacji pozostałych pułków dywizji, biskupa polowego WP Stanisława Galla, biskupa siedleckiego Henryka Przeździeckiego, przedstawicieli władz lokalnych oraz mieszkańców Siedlec. Po mszy w kościele św. Stanisława odbyło się zaprzysiężenie na nowy sztandar pododdziałów 22 pp. Marszałek dokonał również przeniesienia orderu *Virtuti Militari* ze starego sztandaru na nowy. Po uroczystości Piłsudski wygłosił w kasynie oficerskim pułku okolicznościowe przemówienie o następującej treści: „22 pułk piechoty, który zaliczam do najwcześniejszych oddziałów Niepodległej Polski, rzucony został na mój rozkaz w poleskie błota, gdzie zasłynął jako specjalista od walk błotnych. Pełniąc obowiązki wojenne z honorem, walczy z najniebezpieczniejszym wrogiem, przeto poniósł zasługi, w uznaniu których uwieńczyłem chorągiew 22 pp orderem *Virtuti Militari*. Przy końcu wojny, kiedy wszystkie oddziały odpoczywały, to 9 Dywizję Piechoty, jako jedną z najpewniejszych, trzymałem jeszcze dwa lata na stopie wojennej na kresach. Jestem wodzem, który nakłada obowiązki na tych, których kocha, a to dowód, że Was Kocham. Wy Podlasiacy potraficie obowiązki na Was włożone wykonać, więc niech żyje Ziemia Podlaska, a z nią jej dziecko – 22 pułk piechoty”¹⁹.

Od 1933 r. po przeniesieniu z Siedlec 9 pac do Włodawy, do miasta został skierowany 9 pułk artylerii lekkiej (3 dywizjon stacjonował stale w Białej Podlaskiej). Kontakty społeczeństwa z 9 pal zostały nawiązane. 11 listopada 1937 r. mieszkańcy Siedlec oraz powiatów siedleckiego, bialskiego, łukowskiego oraz radzyńskiego ufundowały artylerzystom sztandar pułkowy²⁰.

---

¹⁸ 9 pac powstał z różnych dywizjonów ze składu różnych pułków. I dywizjon zorganizowano w Zajezerzu pod Dęblinem, 2 dywizjon w Poznaniu, a 3 w Przemyślu. Ostatecznie 1 dywizjon 9 pac rozlokowano w Brześciu nad Bugiem, zaś resztę pułku w Siedlcach. R. Łoś, *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991, s. 53; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939...*, s. 97; szerzej na temat 9 pac zob. A. Szczepański, *9 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 1998.

¹⁹ B. Kowalczewski, *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty...*, s. 60–61.

²⁰ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227; H. Wielecki, R. Sieradzki, *Wojsko Polskie 1921–1939...*, s. 36–37.

Ostatecznie w okresie międzywojennym w Siedlcach stacjonowały następujące jednostki i urzędy wojskowe: dowództwo i sztab 9 DP, 22 pp, 9 pac (do 1933 r.), 9 pal (od 1933 r.), Komenda Rejonu Uzupelnień, Rejonowy Inspektorat Koni, Wojskowy Sąd Rejonowy, Obwodowa Komisja Przysposobienia Wojskowego nr 22, 9 pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Przysposobienia Wojskowego, Komenda PW Krakusi, placówka oficera Samodzielnego Referatu Informacyjnego IX DOK Brześć nad Bugiem oraz kościół garnizonowy pw. Serca Jezusowego (przebudowanego w latach 1921–1930 z cerkwi pw. św. Ducha)²¹.

Dowództwa pułków przywiązywało dużą wagę do wszechstronnego wyszkolenia służby czynnej. Głównym zadaniem pułków w czasie pokoju było szkolenie poborowych, którzy przybywali do Siedlec w dniach 21–22 marca każdego roku. Przykładowo w roku poborowym 1938 do 22 pp wcielono 478 Polaków, 170 Białorusinów i 57 Żydów²². Podstawową zasadą uzupełniania Wojska Polskiego był powszechny obowiązek służby wojskowej wszystkich zdolnych do niej mężczyzn. W myśl ustawy z 1924 r. obowiązek ten rozpoczynał się w 21 roku życia i trwał do 50 roku. Obejmował służbę czynną, w rezerwie i pospolitym ruszeniu. Czynna służba wojskowa trwała 2 lata. Po okresie unitarnym trwającym trzy miesiące rekruci przystępowali do przysięgi. Często zaprzysiężenie młodych żołnierzy odbywało się 25 czerwca w dniu święta parafii wojskowej. Od rekrutów wyznania rzymskokatolickiego przysięgę odbierał kapelan garnizonowy, od rekrutów wyznania prawosławnego ks. dziekan prawosławny z DOK IX, a od rekrutów wyznania mojżeszowego miejscowy rabin, który pełnił funkcję rabina garnizonowego. W siedleckich pułkach szkolono oprócz żołnierzy służby czynnej również podchorążych rezerwy. Powoływano ich na trzytygodniowe ćwiczenie szczególnie w okresie letnim (rzadziej w zimę). Przy pułkach funkcjonował Dywizyjny Kurs Podchorążowych Rezerwy Piechoty i Artylerii istniały kompanie szkolne, w których szkolono przyszłych podoficerów rezerwy²³.

Corocznie do jednostek garnizonu siedleckiego wcielono poborowych będących analfabetami i półanalfabetami. Z pomocą im przychodził miejscowy Polski Biały Krzyż (założony 8 czerwca 1929 r.)²⁴, którego działacze prowadzili kursy ogólne w zakresie szkoły podstawowej zwane „Żoł-

---

²¹ R. Roguski, *Południowe Podlasie w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Warszawa 2010, s. 142–149; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227.

²² M. Żuk, *22 pułk piechoty*, brak paginacji stron (mps w zbiorach D. Grzegorczyka).

²³ Ibidem.

²⁴ Zob. szerzej A. Niewęgłowska, *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919–1939*, Toruń 2005.

nierską Szkołą Początkową". PBK prowadził również kursy specjalistyczne, odczyty, pogadanki. Do tej akcji włączyli się również nauczyciele szkół siedleckich²⁵. Działalność PBK w garnizonie siedleckim należy cenić bardzo wysoko, przyczyniła się ona, bowiem do pewnego rozwoju umysłowego znacznej ilości żołnierzy, dla których służba w wojsku była jednocześnie okazją do pewnego przygotowania zawodowego. Świadczy to dobrze o inteligencji siedleckiej, która udzielała się w pracach PBK.

W grudniu 1922 r., po zabójstwie prezydenta RP Gabriela Narutowicza, batalion sztabowy i 3 batalion 22 pp wyjechały do Warszawy, gdzie pełniły służbę asystencyjną²⁶.

3 marca 1923 r., rozkazem komendanta garnizonu płk Franciszka Sikorskiego, zostały ustalone nazwy koszar w garnizonie, z jednoczesnym wykazem stacjonujących w nich jednostek i instytucji. W Siedlcach istniały następujące koszary: Igańskie – dowództwo i sztab 9 DP, dowództwo piechoty dywizyjnej 9 DP, Komenda Garnizonu, Roskosz – 9 pac, dowództwo 22 pp, batalion sztabowy 22 pp, pralnia oraz stajnie 22 pp i 9 pac, Garwolińskie – Szpital Rejonowy, Kilińskiego – Baon Sanitarny Nr 9, pluton żandarmerii, Powiatowa Komenda Uzupełnień oraz filia Szpitala Rejonowego, 3 Maja – RZG, Intendentura oraz magazyny, Łukowskie – oddział C Składu Amunicji Nr 2, I i III batalion 22 pp, piekarnia RZG.

Dowódca 9 DP, jak każdy dowódca dywizji, podlegał bezpośrednio dowódcy Okręgu Korpusu i odpowiadał przed nim za gotowość bojową, wyszkolenie i służbę wewnętrzną podległych mu oddziałów. Dowodził on dywizją za pomocą sztabu, który w okresie pokoju nie dzielił się na oddziały. Szef sztabu zajmował się kierownictwem i kontrolą prac w sztabie, natomiast całokształt agend w sztabie prowadzili dwaj oficerowie sztabu. Zastępcą dowódcy dywizji był dowódca piechoty dywizyjnej, którego głównym zadaniem był nadzór nad szkoleniem piechoty, a szczególnie oficerów²⁷.

Po zamachu majowym nastąpiły zmiany w podległości dowódcy dywizji. W sprawach administracyjno-gospodarczych, mobilizacyjnych i porządkowych podlegał dowódcy Okręgu Korpusu. W sprawach wyszkolenia podlegał inspektorowi armii i przed nim odpowiadał za przygotowanie bojowe jednostek.

Pod koniec 1933 r. nastąpiła poważna zmiana w składzie garnizonu. Wobec trudności w realizacji programu wyszkolenia bojowego w siedleckim

²⁵ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 231; A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015, s. 470.

²⁶ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 99; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny...*, s. 72.

²⁷ M. Cieplewicz, *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998, s. 98–99.

garnizonie, 9 pac został przeniesiony do Włodawy. 28 października, w kasynie oficerskim 22 pp, odbyła się pożegnalna kolacja z okazji odejścia 9 pac. Dzień później miała miejsce msza polowa i uroczysta defilada 9 pac i 22 pp²⁸. W miejsce 9 pac do Siedlec przeniesiono 9 pal (bez III dywizjonu) z Białej Podlaskiej. 9 listopada, po trzydniowym marszu, przybył I dywizjon. Kilka dni później, w ten sam sposób, dotarł do Siedlec II dywizjon. Dowództwo pułku, zasoby magazynowe i sprzęt zostały przewiezione koleją. Oficjalnie dowództwo 9 pal²⁹ rozpoczęło funkcjonowanie w nowym miejscu 15 listopada 1933 r.³⁰

W 1939 r. w Siedlcach miały swoją siedzibę następujące jednostki i urzędy wojskowe: dowództwo i sztab 9 DP, 22 pp, przy którym działał Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy, 9 pal (bez 3 dywizjonu), oficer placu, Rejonowy Inspektorat Koni, Komenda Rejonu Uzupełnień, Wojskowy Sąd Rejonowy, pluton żandarmerii, parafia wojskowa, Obwodowa Komenda Przysposobienia Wojskowego (PW) Nr 22, Powiatowa Komenda PW, Rejonowa Komenda PW Konnego (tzw. Krakusów), placówka oficerska Samodzielnego Referatu Informacyjnego DOK IX Brześć nad Bugiem³¹.

Taka organizacja garnizonu przetrwała praktycznie do 1939 r., kiedy to jednostki garnizonowe, po wcześniejszej mobilizacji, zostały przeniesione na Pomorze. Tam, wraz z innymi jednostkami 9 DP, weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego.

Szkolenie bojowe w jednostkach garnizonowych

Po powrocie jednostek wojskowych do Siedlec w 1922 r. ich głównym zadaniem stało się szkolenie poborowych. Poborowych, po przybyciu

---

²⁸ CAW, Akta KG Siedlce, sygn.I.372.49.4, Rozkaz Nr 21 z 25 października 1933 r.

²⁹ Pułk powstał 14 czerwca 1919 r. w Zajezierzu pod Dęblinem, jako 9 pap. Dwa dywizjony pułku brały udział w wojnie polsko-bolszewickiej, a potem stacjonowały na kresach do września 1922 r. Następnie 9 pap powrócił do garnizonu w Białej Podlaskiej. 4 grudnia 1920 r. Marszałek Piłsudski odznaczył orderem *Virtuti Militari* trąbkę 9 pap (wtedy pułk nie posiadał jeszcze własnego sztandaru). Sztandar, ufundowany przez społeczeństwo Podlasia, pułk otrzymał z rąk Marszałka Edwarda Śmigłego-Rydza 17 lipca 1938 r. w Zamościu. P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996, s. 12.

³⁰ P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 12.

³¹ CAW, Akta KG Siedlce, sygn. I.372.49.4, Komunikat dyslokacyjny OK Nr IX Brześć nad Bugiem z 1938 r.; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227; P. Matusak, A. Winter, P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, [w:] *Siedlce 1448–1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, pr. zbior. pod red. E. Kospath-Pawłowskiego, Siedlce 1996, s. 93.

do koszar, poddawano badaniom lekarskim i szczepieniom przeciw chorobom zakaźnym. Następnie otrzymywali oni przydziały do poszczególnych pododdziałów, pobierali umundurowanie i buty oraz zapoznawali się z terenem koszar. Przez 12 tygodni trwało ogólnowojskowe szkolenie rekrutów, potem żołnierze młodego rocznika składali przysięgę. Po przysiędze rozpoczął się właściwy cykl szkoleniowy.

Cykl szkoleniowy dzielił się na okres letni i zimowy. Po letnim cyklu szkoleniowym w 1926 r., w sprawozdaniu dowództwa dywizji, bardzo nisko oceniono umiejętności oficerów w organizowaniu i prowadzeniu ćwiczeń bojowych. W szczególności dotyczyło to oficerów artylerii. W sprawozdaniu tym zwrócono również uwagę na niemożność realizacji programu szkoleniowego przez 22 pp, ponieważ w związku z udziałem pułku w przewrocie majowym, pełnił on służbę wartowniczą w Warszawie³².

10 czerwca 1932 r. w 22 pp złożył wizytę Józef Piłsudski. Wizyta była związana z tragicznym wypadkiem, jaki wydarzył się dzień wcześniej. W trakcie ćwiczeń, przeprowadzonych pod kierownictwem Inspektora Armii gen. dyw. Dąb-Biernackiego, w wyniku upadku z konia zginął płk Kazimierz Hozer, dowódca 22 pp³³.

Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy 9 DP utworzono przy 22 pp w 1932 r. Pierwsze wcielenie poborowych nastąpiło 15 września 1932 r. Na DKPR kierowano poborowych, którzy ukończyli szkołę średnią i posiadali maturę. Średnio było to około 150 osób. Pierwszy kurs odbywał się w bardzo trudnych warunkach. Brak było odpowiednich pomieszczeń, map, planów i podręczników. Podchorążowie otrzymali też zbyt mało sprzętu bojowego. Program wyszkolenia okazał się przeładowany i niedostosowany do nakreślonych celów. Brakowało środków finansowych i doświadczeń w dziedzinie wyszkolenia przyszłych oficerów. Do tego nie można było w pełni wykonać programu szkolenia praktycznego, ze względu na trudne warunki atmosferyczne. Wszystkie te czynniki sprawiły, że podchorążowie, którzy ukończyli DKPR 15 marca 1933 r., reprezentowali bardzo niski poziom wyszkolenia³⁴.

Ze względu na trudności lokalowe stan osobowy DKPR zmniejszono o 50%. W celu poprawy wyszkolenia podchorążych kurs wydłużono do 11 miesięcy. Od września do grudnia podchorążych szkolono w zakresie pojedynczego żołnierza. Ich zaprzysiężenie odbywało się z reguły w rocznicę wybuchu powstania listopadowego. Tego dnia, po mszy w kościele garni-

---

³² J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 109.

³³ Ibidem, s. 107; idem, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 227; P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918–1939...*, s. 93; „Nowa Gazeta Podlaska”, 1932, nr 25, s. 1.

³⁴ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 122.

zonowym, następował przemarsz pod pomnik w Iganiach. Tam podchorążowie składali przysięgę i brali udział w defiladzie³⁵.

W zakresie dowódcy drużyny podchorążych szkolono od grudnia do marca. W tym czasie niektórzy z nich byli przenoszani do szkoły podchorążych piechoty. Dotyczyło to tych podchorążych, którzy zdecydowali się na stałą służbę w wojsku.

Od marca do sierpnia odbywało się szkolenie w zakresie dowódcy plutonu. Dla potrzeb DKPR formowano wtedy specjalny oddział manewrowy, składający się z podchorążych, rezerwistów i żołnierzy służby czynnej.

Dywizyjny Kurs Podchorążych Rezerwy kończył się na początku sierpnia. Po egzaminach podchorążowie otrzymywali awanse do stopni kaprala i plutonowego. Uroczystego wręczenia świadectw dokonywał osobiście dowódca dywizji. Po szeregu praktyk i szkoleń podchorążowie otrzymywali awanse na podporuczników rezerwy.

Podczas kursu podchorążowie prowadzili różnorodną działalność kulturalną. Między innymi mieli własny teatr i chór, a także wydawali jednodniówkę³⁶.

Udział 22 pp w zamachu majowym

Pułk siedlecki jako jeden z pierwszych poparł zamach stanu marszałka Józefa Piłsudskiego. Przygotowania do zamachu prowadzono już od połowy kwietnia. W nocy z 11 na 12 maja przybył do Siedlec kpt. Henryk Floyar-Rajchman przywiózł on prawdopodobnie polecenie udziału pułku w zamachu dla płk. Franciszka Sikorskiego komendanta garnizonu siedleckiego, a zarazem dowódcy piechoty dywizyjnej 9 DP i płk. Henryka Krok-Paszkowskiego dowódcy 22 pp z poleceniem by 22 pp natychmiast przybył do Rembertowa³⁷. Rano 12 maja komendant garnizonu siedleckiego płk F. Sikorski obsadził 22 pp pocztę, telegraf i stację kolejową żądając od zawiadowcy stacji 26 wagonów z lokomotywą w celu przewiezienia wojska do Warszawy. Ostatecznie o godz. 11⁰⁰ 22 pp w składzie 2 batalionów (1 i 3) ze sztandarem, karabinami maszynowymi i orkiestrą wyruszył do Warszawy³⁸.

---

³⁵ „Życie Podlasia”, 1934, nr 32, s. 1.

³⁶ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 123

³⁷ A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1978, s. 222; A. Czubiński, *Przewrót majowy*, Warszawa 1989, s. 163.

³⁸ A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 224; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226. Co do ilości żołnierzy 22 pp uczestniczących w zamachu istnieją pewne rozbieżności w danych. Józef Rybak w swych pamiętnikach podaje, że wyjechało z Siedlec 475 żołnierzy, 105 podoficerów, 15 oficerów z 8 ckm i 18 lkm, A. Garlicki opierając się na

Gen. Józef Rybak dowódca IX DOK wiadomość o niepokojach w Siedlcach otrzymał tegoż dnia od płk. Żegiestowskiego z wojskowej komendy kolejowej zawiadomił, że na stacji zgłosił się F. Sikorski z żądaniem wysłania do Warszawy kilkuset żołnierzy. Wobec odmowy płk. Sikorski obsadził stację żołnierzami sterroryzował pracowników kolei i załadował żołnierzy do pociągu. Dowódca 9 DP gen. M. Trojanowski przebywał wtedy w Brześciu i o niczym nie wiedział. Dowódca okręgu polecił generałowi udać się do Siedlec w celu zbadania sprawy na miejscu. Zaraz po tym przyszła do gen. Rybaka skarga na płk. Sikorskiego skierowana na starostę siedleckiego, że obsadził wojskiem wszystkie urzędy przemawiał połączenie z Lublinem, Brześciem i Warszawą. Według relacji J. Rybaka zapytany na czyje polecenie to robi odpowiedział: Piłsudskiego³⁹.

Na wiadomość o tym, że 22 pp zbliża się do Warszawy 7 pułk ułanów, który stacjonował w Mińsku Mazowieckim obsadził stację kolejową i zatrzymał transport z 22 pp. Po wyjaśnieniu sytuacji 7 pułk ułanów też poparł zamach, transport ruszył dalej i około południa wylądował w Rembertowie⁴⁰. 12 maja wieczorem 22 pp nacierał na most Kierbedzia, 13 rano 3 batalion 22 pp (podporządkowany płk. T. Frank-Wiśniewskiemu) dostał rozkaz zajęcia kawiarni „Świtezanka” u wylotu Koszykowej w Aleje Ujazdowskie. Chodziło o udzielenie pomocy załodze Ministerstwa Spraw Wojskowych atakowanej przez oddziały rządowe, atak został powstrzymany, a płk Frank-Wiśniewski zginął. Około 9 rano 3 batalion 22 pp doszedł do gmachu M.S.Wojsk. (dowództwo płk Kmicic-Skrzyński) w południe obsadzając gmach ministerstwa⁴¹.

W walkach tych 22 pp miał 1 oficera zabitego i 3 rannych, 3 zabitych i 18 rannych żołnierzy⁴². Po zamachu 22 pp pozostał przez pewien czas w Warszawie⁴³.

22 pp był jedną z pierwszych jednostek WP, które poparły zamach stanu Piłsudskiego. Przygotowania do udziału w zamachu prowadzono w siedleckiej jednostce już od połowy kwietnia 1926 r., kiedy dowódca pułku poinformował niektórych oficerów o planowanym przewrocie. W nocy z 11 na 12 maja do Siedlec przybył, wysłany przez Piłsudskiego, oficer Sztabu

źródła wojskowe podaje w aneksie Nr 3 na s. 385, że 22 pp miał stan liczbowy 24 oficerów i 503 żołnierzy, a w aneksie Nr 6 32 oficerów, 607 żołnierzy i 40 koni.

³⁹ *Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa 1954, s. 185–187.

⁴⁰ J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226; A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 227–228.

⁴¹ A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 450–451; A. Czubiński, *Przewrót majowy...*, s. 172, 180; J. Izdebski, *Rola garnizonu siedleckiego...*, s. 226–227.

⁴² A. Garlicki, *Przewrót majowy...*, s. 385, aneks.

⁴³ Tamże, s. 394.

Generalnego kpt. Henryk Floyar-Rajchman. Przywiózł on dowódcy piechoty dywizyjnej 9 DP oraz dowódcy 22 pp rozkaz natychmiastowego przybycia pułku do stolicy⁴⁴.

12 maja o godz. 6⁰⁰ w pułku zarządzono alarm. Żołnierzom wydano broń maszynową, granaty ręczne, ostrą amunicję oraz żywność na dwa dni. Osadzili oni budynki poczty, telegrafu i stacji kolejowej oraz przerwali połączenia telegraficzne z Warszawą, Lublinem i Brześciem. Płk Franciszek Sikorski zażądał od zawiadowcy stacji podstawienia składu kolejowego w celu przewiezienia 22 pp do Warszawy. Miał on się składać z lokomotywy i 26 wagonów⁴⁵. Kolejarze odmówili dostarczenia żądanego składu, w związku z czym zostali aresztowani. Żołnierze zajęli stojący na stacji pociąg osobowy. W zamian za opuszczenie tego pociągu kolejarze podstawili dla pułku żądany skład⁴⁶. Do pociągu załadowano 1 i 3 batalion oraz orkiestrę 22 pp, z czego około 40% żołnierzy stanowili jeszcze niezaprzyjężeni rekruci⁴⁷. Mimo opuszczonych semaforów skład ruszył do Warszawy. Po drodze usiłowały go powstrzymać wojska wierne rządowi. Próba zerwania torów została udaremniiona przez kawalerzystów z 7 pułku ułanów. W związku z realnym zagrożeniem zatrzymania pociągu, 22 pp wylądowano w Rembertowie, mimo iż miał być wylądowany na dworcu Wileńskim w Warszawie⁴⁸. Pułk wymaszerował w stronę Warszawy i około 18³⁰, po krótkiej wymianie ognia z osłoną mostu Kierbedzia, przekroczył Wisłę. Po wkroczeniu na Krakowskie Przedmieście pododdziały 22 pp obsadziły Zamek oraz rejon Placu Zamkowego, a następnie zajęły Komendę Miasta i budynki Sztabu Generalnego na Placu Saskim. Dworzec Gdański został obsadzony przez jeden z plutonów pułku⁴⁹.

Rankiem 13 maja 22 pp został podzielony na dwie kolumny. Jedna z nich natarła na gmach MSWojsk. wzdłuż ulicy Marszałkowskiej, ale została powstrzymana. Druga kolumna obsadziła prawe skrzydło budynku MSWojsk., skąd została wyparta przez wojska wierne rządowi. Do wieczora 22 pp obsadził odcinek Al. Jerozolimskich, od mostu Poniatowskiego, do ul.

---

⁴⁴ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 104–105; idem, *Rola garnizonu...*, s. 226; R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym*, „Szkice Podlaskie”, z. 9, 2001, s. 220–221; A. Czubiński, *Przewrót majowy...*, s. 163; A. Garlicki, *Przewrót majowy*, Warszawa 1978, s. 222.

⁴⁵ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 221; J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 226; P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918–1939...*, s. 94.

⁴⁶ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 221.

⁴⁷ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

⁴⁸ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 223–224.

⁴⁹ Tamże, s. 225; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

E. Plater. Następnego dnia rano pułk przeszedł do odwodu, zajmując obszar u zbiegu ul. Brackiej i Placu Trzech Krzyży. Po południu I batalion uderzył wzdłuż ul. Mokotowskiej na Plac Zbawiciela. III batalion przeprowadził natarcie na Belweder wzdłuż ul. Wiejskiej. Ponieważ oddziały rządowe stawiały bardzo słaby opór, bataliony 22 pp bez większych problemów oparowały oba cele. Na tym zakończył się udział pułku w walkach⁵⁰.

Z 22 pp w toku walk polegli: kpt. Lucjan Nadrowski, st. szer. Klemens Daniluk, szer. Bolesław Kawalek, szer. Nikifor Panasiuk i szer. Mieczysław Donksza. Trzech oficerów i osiemnastu szeregowców zostało rannych⁵¹.

4 czerwca 1926 r. na dziedzińcu zamkowym przed frontem kompanii honorowej 22 pp przeszedł prezydent Ignacy Mościcki wraz z Józefem Piłsudskim. Następnie odbyła się defilada, którą otwierała wspomniana kompania⁵².

Na początku lipca pułk powrócił do Siedlec, jednak jeszcze do sierpnia wartę w siedzibie prezydenta pełnili żołnierze ze specjalnego oddziału wydzielonego ze składu 22 pp⁵³.

Druga jednostka stacjonująca w tym czasie w siedleckim garnizonie, 9 pac, w trakcie przewrotu majowego zachowała neutralność⁵⁴.

Wkrótce po zamachu doszło do licznych zmian personalnych. Dotychczasowy dowódca 9 DP, gen. Mieczysław Ryś-Trojanowski, awansował na stanowisko dowódcy Okręgu Korpusu Nr IX. Dowództwo 9 DP objął płk Franciszek Sikorski, dotychczasowy dowódca piechoty dywizyjnej. Na dowódcę piechoty dywizyjnej mianowany został dowódca 22 pp, płk Henryk Krok-Paszkowski. Nowym dowódcą 22 pp został ppłk Kazimierz Hozer⁵⁵.

Plaszczyzny współpracy wojska z miastem

Między społeczeństwem siedleckim, a wojskiem istniały cały czas różnorodne i wielostronne kontakty. Jeśli chodzi o związki ekonomiczne to garnizon był rynkiem zbytu produktów żywnościowych, furazu (słoma, siano dla koni), koni remontowych. Zapotrzebowanie na żywność było stosunkowo wysokie przykładowo norma mięsa wołowego na jednego żołnierza wynosiła 250 g., a garnizon siedlecki liczył przeciętnie 2000 żołnierzy liczba ta była

---

⁵⁰ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 225–226; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 105.

⁵¹ R. Dmowski, *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym...*, s. 226.

⁵² Tamże.

⁵³ Tamże, s. 227.

⁵⁴ P. Matusak, A. Winter, *Siedlce 1918–1939...*, s. 94.

⁵⁵ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji...*, s. 106; tenże, *Rola garnizonu...*, s. 227; D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny...*, s. 73.

wyższa latem ze względu na nowy rocznik i rezerwę powoływaną na ćwiczenia⁵⁶. Komenda garnizonu korzystała z usług różnego rodzaju przedsiębiorstw miejskich: asenizacyjnych, kamieniarskich, murarskich itp. Wiele siedleckich robotników znalazło pracę w garnizonowej Składnicy Intendentury. Komenda garnizonu dokonywała także przetargów w celu upłynnienia nadwyżek różnego typu materiałów i surowców. Były to dość pokaźne ilości i niewątpliwie znajdowały nabywców wśród miejscowych rzemieślników. Formy pomocy ze strony wojska były różnorodne wiele inicjatywy wykazywali w zakresie pomocy bezrobotnym poprzez uczestnictwo w Miejskim Komitecie Pomocy Bezrobotnym i dobrowolne składki z imprez organizowanych w tym celu w garnizonie. Wojsko udostępniało w ramach pomocy dla bezrobotnych kuchnie polowe i produkty żywnościowe. Duże zasługi przy organizowaniu pomocy dla bezrobotnych miało założone w 1925 r. siedleckie Koło Rodziny Wojskowej⁵⁷. Wojsko wobec niewystarczającej ilości mieszkań w koszarach dla części kadry zmuszone było korzystać z kwater w mieście. Wojsko posiadało pewien potencjał finansowy w tym sensie, że duża część pensji kadry oficerskiej i podoficerskiej oraz żołd żołnierzy był wydawany w mieście. W związku z tym tworzył się pewien rynek, który pokrywał zapotrzebowanie tej grupy społecznej. Obecność wojska w Siedlcach było korzystnym przyczynkiem do ożywienia gospodarczego miasta i pobliskich wsi, co pośrednio przyczyniło się do rozwoju rynku pracy⁵⁸.

W zakresie związków kulturalnych miasta z garnizonem na uwagę zasługuje działalność Polskiego Czerwonego Krzyża (PCK), działalność siedleckich nauczycieli w zakresie walki z analfabetyzmem w wojsku, działalność Wojskowego Klubu Sportowego 22 pp i jego roli w propagowaniu sportu na terenie miasta. Pod koniec lat dwudziestych w ramach Polskiego Białego Krzyża (PBK) podjęto działalność mającą na celu podniesienie oświaty w wojsku. Przy 22 pp działało prowadzone przez PBK jedno z dwóch, a potem trzech kin, jakie były w Siedlcach. Prowadziło ono intensywna działalność nie tylko wśród wojska, ale również było dostępne dla mieszkańców miasta. W obu pułkach były także zorganizowane świetlice i biblioteki pułkowe. Działały również pułkowe teatry amatorskie. Wystawiano najczęściej o szeroko pojętej tematyce „wojskowej”. Poza tym teatr był jednym z ważniejszych środków wychowawczych w wojsku. Przedstawienia dla wojska dawały również teatry amatorskie z miasta⁵⁹.

---

⁵⁶ J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 228.

⁵⁷ M. Paczóska, *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930–1939*, „Szkice Podlaskie” z. 6, 1998, s. 52–56.

⁵⁸ J. Izdebski, *Rola garnizonu...*, s. 228–230.

⁵⁹ Ibidem, s. 231–233.

Bardzo popularne wśród mieszkańców były orkiestry pułkowe, szczególną sympatią cieszyła się orkiestra 22 pp, którą kierował przez długie lata kpt. Józef Stoczewski, a w ostatnich latach przed wojną por. Jarosław Hrouda. Orkiestra i wojsko były nieodzownym elementem wszystkich uroczystości organizowanych na terenie miasta⁶⁰. Święta pułkowe były wielkim wydarzeniem dla garnizonu i miasta.

Obok koszar i domu rodzinnego najwięcej czasu kadra spędzała w kasynie. Kasyno oficerskie było odwiedzane przez inteligencję Siedlec. Tu ogniskowało się życie towarzyskie i kulturalne garnizonu i miasta. Organizowano bale, zabawy, przeważnie podczas karnawału, na święto pułku, w dniu żołnierza itp. W kasynie spotykały się elity towarzyskie dwóch środowisk⁶¹.

Garnizon siedlecki w przededniu II wojny światowej

W 1939 r. miasto stanowiło ważny węzeł drogowy i kolejowy, stanowiło bezpośrednie zaplecze frontu⁶². Telegram o zarządzonej mobilizacji dowództwa 9 DP od Sztabu Głównego wpłynął do siedleckich pułków 23 marca (około godziny 13²²)⁶³. Komendant siedleckiego garnizonu ustalił godzinę 16⁰⁰, jako godzinę rozpoczęcia prac mobilizacyjnych⁶⁴. W pułkach odbyły się odprawy, odczytany został rozkaz mobilizacyjny. Oficerowie mobilizacyjni wydali oficerom przydziały wojenne. Komendy Rejonów Uzupelnień i starostwa zaczęły rozsyłać karty mobilizacyjne dla rezerwistów oraz wezwania dla właścicieli koni, wozów, samochodów, rowerów i motocykli. W teren wyruszyły Komisje Poboru Koni w celu pobrania koni i wozów od ludności⁶⁵.

Mobilizacja przebiegała w 9 DP w dwóch zasadniczych pionach: materiałowym i personalnym. Pojawiły się przejściowe trudności w napływie rezerwistów. Nieliczna kadra zawodowa nie radziła sobie z licznymi obowiąz-

---

⁶⁰ Ibidem, s. 234.

⁶¹ D. Radziwiłłowicz, *Okres międzywojenny...*, s. 76. Szerzej o życiu codziennym korpusu oficerskiego w książce F. Kusiaka, *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.

⁶² Zob. R. Dmowski, *Funkcjonowanie kolei na południowym Podlasiu w przededniu wojny i jej rola w kampanii wrzesniowo-październikowej 1939 roku na przykładzie Siedleckiego Węzła Kolejowego (Zarys problematyki)*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindela, Siedlce 2003, s. 197–230.

⁶³ P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

⁶⁴ Ibidem; J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 145.

⁶⁵ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 146; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

kami. W 22 pp brakowało 8 oficerów, zaś w 9 pal aż 26⁶⁶. W 9 pal sytuację komplikował dodatkowo fakt, iż po otrzymaniu rozkazu mobilizacyjnego dowódca pułku, adiutant, dowódca dywizjonu, trzech dowódców baterii i dwóch innych oficerów odchodziło z pułku na inne stanowiska⁶⁷. Ponadto mobilizacja przypadała na bardzo niekorzystny okres. Od 23 marca trwał pobór nowego rocznika 1917 i rezerwistów, którzy stawiali się z opóźnieniem. Zaopatrzenie dla mobilizujących się jednostek pochodziło z trzech źródeł: z zapasów bieżących i mobilizacyjnych oraz ze środków pochodzących z poborów i zakupów. Następnie zmobilizowane oddziały zostały poddane intensywnemu szkoleniu. W celu dobrego wyszkolenia bojowego do szczebla plutonu włącznie, ze szczególnym uwzględnieniem działań nocnych w warunkach zagrożenia lotniczego i broni pancernej oraz odbycie strzelających⁶⁸.

Nie obyło się bez pewnych niedociągnięć przy mobilizowaniu szwadronu kawalerii dywizyjnej. Kilkunastu rezerwistów powołano, zgodnie z dawnym rozdzielnikiem, do jednostek, w których odbywali służbę wojskową, nie uwzględniając ich obecnej przynależności do PW Konnego. Komisje Poboru Koni zabrały część wierzchowców szwadronu dla innych oddziałów. Braki trzeba było uzupełniać rezerwistami i końmi z poboru. Bezpośrednio po zakończeniu mobilizacji, na 272 konie, tylko 78 należało do „Krakusów” i miało za sobą cykl szkolenia w PW Konnym. Z magazynów mobilizacyjnych „Krakusom” przydzielono tylko 73 pary butów kawalerskich, dlatego większość żołnierzy musiała nosić stare obuwie używane do ćwiczeń⁶⁹.

W toku mobilizacji alarmowej sztab 9 DP zmobilizował Kwaterę Główną. 22 pp zmobilizował: 22 pp, kompanię sztabową 9 DP, 191 i 205 kompanię asystencyjną, samodzielną kompanię karabinów maszynowych i broni towarzyszącej nr 91, 901 kolumnę taborową oraz oddział nadwyżek. 9 pal (bez 3 dywizjonu) zmobilizował: 9 pal (bez 3 dywizjonu), 904 kolumnę taborową, 901 warsztat taborowy oraz oddział nadwyżek. Komenda Rejo-

---

⁶⁶ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 146–147.

⁶⁷ P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 19.

⁶⁸ M. Bednarzak-Libera, *Siedlce we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod. red. K. Pindla, Siedlce 2003, s. 170–171.

⁶⁹ J. Odziemkowski, *Krakusi Podlascy (1937–1939)*, [w:] *Wieś – chłopci – ruch ludowy – państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, pr. zbiór, pod red. A. Kołodziejczyka, Warszawa 1996, s. 348–349.

nowa PW Konnego zmobilizowała szwadron kawalerii dywizyjnej, natomiast pluton żandarmerii Siedlce zmobilizował pluton żandarmerii⁷⁰.

Po zakończeniu mobilizacji w jednostkach odbyło się uroczyste zaprzysiężenie oddziałów na sztandary pułkowe. Jednostki pozostały w rejonie koncentracji garnizonu siedleckiego, co dało możliwość szybkiego uzupełnienia braków osobowych i materiałowych. Dowództwo i sztab 9 DP, dowództwo i oddziały wydzielone 22 pp, a także dowództwo oraz 2 i 4 bateria 9 pal stacjonowały w Siedlcach. 1 batalion 22 pp stacjonował w Skórcu, 2 batalion w Wiśniewie, a 3 w Niwiskach. 901 kolumna taborowa stacjonowała w Toporku, zaś 904 kolumnę taborową w Żaboklikach. 1 dywizjon 9 pal (bez 2 baterii) stacjonował w Stoku Lackim, 2 dywizjon (bez 4 baterii) w Pruszyńcu. Szwadron kawalerii dywizyjnej stacjonował w Golicach⁷¹.

Dowódcą garnizonu i Ośrodka Zapasowego 9 DP został ppłk Stanisław Adamus⁷² (adiutant ppor. Paweł Malkiewicz), a mobilizację prowadził szef miejscowego RKU mjr Stanisław Trojan⁷³. Dowódcą batalionu zapasowego 22 pp był Tadeusz Kulbicki, pozostałościami 9 pal dowodził mjr Tadeusz Wirth, a garnizonowym składem materiałowym dowodził kpt. Marian Jastrzębski. Z jednostek rezerwowych sformowano dywizjon szkolny złożony z dwóch baterii, dowodził nimi mjr dypl. Józef Leopold Biliński. Szkołę podoficerską, kierował por. Kazimierz Gajewski⁷⁴. Pracowano nad uaktualnieniem planów mobilizacyjnych na wypadek ogłoszenia mobilizacji powszechnej⁷⁵.

⁷⁰ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 152–153; *Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, wstęp i oprac. P. Zarzycki, Pruszków 1995, passim.

⁷¹ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 154; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, 20; J. Odziemkowski, *Krakusi Podlascy...*, s. 349.

⁷² Do niewoli sowieckiej dostał się 2 października 1939 r. nad Sanem. Osadzony w obozie w Starobielsku i zamordowany w Charkowie. Zob. Ppłk Władysław Adamus dowódca Ośrodka Zapasowego 9 Dywizji Piechoty, [w:] *Żołnierze Września. Polegli i pomordowani na Wschodzie*, Warszawa 2010, s. 7–13.

⁷³ WKU w Siedlcach. *Rys historyczny*, <http://siedlce.wku.wp.mil.pl/pl/198.html> (dostęp 15.10.2016 r.).

⁷⁴ Duża część kadry oficerskiej OZ 9. DP podzieliła losy polskich żołnierzy wziętych do niewoli sowieckiej, osadzonych w obozach w Kozielsku i Starobielsku, i zamordowanych w Katyniu, i Charkowie. Zob. szarzej: *Podlasiacy w Katyniu*, [red. nauk. P. Matusak], Siedlce 1996; J. Garbaczewski, *Siedlczanie i Podlasiacy zamordowani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, Siedlce 2009; K. Woźnica, *Katyń, Charków, Miednoje... Siedlczanie wśród ofiar zbrodni*, Siedlce 2010.

⁷⁵ J. Izdebski, *Sytuacja na Podlasiu w drugiej połowie września 1939 r.*, [w:] *Podlasie w czasie II wojny światowej*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997, s. 5.

W garnizonie siedleckim powszechną mobilizację planowano przeprowadzić w dwóch rzutach. W pierwszym rzucie mobilizowały się następujące jednostki: dowództwo 11/61 pal, 4, 5, 6 bateria 61 pal, kolumna amunicyjna 11/61 pal, 7 bateria 61 pal z plutonem kol, Dowództwo 3/61 pal (hałbice), 8, 9 bateria 61. pal., kolumna amunicyjna 3/61 pal. W drugim rzucie zaś jednostki: Dowództwo i pododdziały specjalne 95 pp, batalion marszowy 22 pp, uzupełnienie marszowe dla samodzielnej kompanii km. i broni towarzyszącej nr 91, Ośrodek Zapasowy 9. DP. Zamierzono również uruchomić szpital wojenny nr 901. Z żołnierzy 22 pp sformowano przeciwlotniczą kompanię karabinów maszynowych numer 94. W jej skład weszło 4 plutony, 3 km-y Hotchkiss rozmieszczono chwilowo w rejonie koszar, kompanią tą dowodził por. Bogumił Sikorski⁷⁶.

5 czerwca rozpoczęła się wymiana rezerwistów, jednakże została przerwana jeszcze tego samego dnia. W jednostkach 9 DP zarządzono pogotowie marszowe, a na stacje załadowcze przybyły transporty kolejowe⁷⁷. W ciągu tygodnia wszystkie jednostki 9 DP przetransportowano na Pomorze, gdzie weszły w skład Armii „Pomorze” gen. Władysława Bortnowskiego⁷⁸. Transporty z jednostkami 9 DP zaczęły przybywać na Pomorze 7 czerwca 1939 r. 8 czerwca 22 pp został wyładowany w rejonie Mąkowska, zaś 10 czerwca do Koronowa przybyło dowództwo dywizji. Do 12 czerwca na Pomorze przewieziono całą 9 DP. Znalazła się ona na północ od Bydgoszczy, w rejonie między Wisłą i jeziorami koronowskimi, z 22 pp wysuniętym na zachód od jezior⁷⁹.

W nocy 31 sierpnia w jednostkach zapasowych garnizonu siedleckiego ogłoszono stan ostrego pogotowia.

Bibliografia

Archiwalia

Centralne Archiwum Wojskowe

Akta KG Siedlce, sygn. I.372.49.1, Rozkaz L.218 ze stycznia 1920 r.; sygn. I.372.49.2, Rozkaz Nr 122 z 10 czerwca 1922 r.; sygn. I.372.49.4, Rozkaz Nr 21 z 25 października

---

⁷⁶ J. Izdebski, *Sytuacja na Podlasiu...*, s. 6–8; H. Piskunowicz, *ZWZ–AK w powiecie siedleckim 1939–1945*, Siedlce 1992, s. 1–2; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 20–21; M. Bednarzak-Libera, *Siedlce we wrześniu 1939 r....*, s. 172.

⁷⁷ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 158.

⁷⁸ Ibidem, s. 165–166; P. Zarzycki, *9 pułk artylerii lekkiej...*, s. 22.

⁷⁹ J. Izdebski, *Dzieje 9 Dywizji Piechoty...*, s. 166.

1933 r.; sygn. I.372.49.4, Komunikat dyslokacyjny OK Nr IX Brześć nad Bugiem z 1938 r.

Akta 9 DP, sygn. I.313.9.14, Rozkaz Dowództwa 9 Dywizji Piechoty L.dz. 1063/I z 15 września 1921 r. o likwidacji oddziałów 9 DP i przejściu do pokojowych garnizonów.

Publikacje

Bednarzak-Libera M., *Siedlce we wrześniu 1939 r.*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod. red. K. Pindla, Siedlce 2003.

Chromiński M. J., *Zarys historii 22 pułku piechoty ochotniczej z Siedlec*, „Szkice Podlaskie” z. 17, 2009–2010.

Chromiński M. J., *Zarys historii Batalionu Zapasowego 22. Siedleckiego Pułku Piechoty w latach 1919–1922*, „Szkice Podlaskie” z. 16, 2008.

Cichoracki P., *Droga ku anatemie: Wacław Kostek-Biernacki (1884–1957)*, Warszawa 2009.

Cieplewicz M., *Wojsko Polskie w latach 1921–1926. Organizacja, wyposażenie, wyszkolenie*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1998.

Czubiński A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1989.

Dmowski R., *Funkcjonowanie kolei na południowym Podlasiu w przededniu wojny i jej rola w kampanii wrześniowo-październikowej 1939 roku na przykładzie Siedleckiego Węzła Kolejowego (Zarys problematyki)*, [w:] *Podlasie w działaniach wojennych we wrześniu 1939 roku*, pod red. K. Pindla, Siedlce 2003.

Dmowski R., *Udział 22 pułku piechoty w przewrocie majowym*, „Szkice Podlaskie”, z. 9, 2001.

Garbaczewski J., Izdebski J., Kordaczuk S., *Lista żołnierzy ofiar wojny 1918–1921 związanych z Siedlcami miejscem śmierci lub służby*, Siedlce 1990.

Garbaczewski J., *Kadra oficerska 22 pułku piechoty (Siedlce) w latach 1918–1921*, „Szkice Podlaskie”, z. 8, 2000.

Garbaczewski J., *Kawalerowie orderu Virtuti Militari siedleckiego 22 pułku piechoty za wojnę 1918–1921 r.*, Siedlce 1995;

Garbaczewski J., *Siedlczanie i Podlasiacy zamordowani w Katyniu, Charkowie i Twerze*, Siedlce 2009.

Garlicki A., *Przewrót majowy*, Warszawa 1978.

Izdebski J., *Działania wojenne na Podlasiu w sierpniu 1920 r.*, Siedlce 1991.

Izdebski J., *Dzieje 9 Dywizji 1918–1939*, Warszawa 2000.

Izdebski J., *Rola garnizonu siedleckiego w życiu miasta 1918–1939*, [w:] *Spółeczeństwo siedleckie w walce o wyzwolenie narodowe i społeczne*, pod. red. J. R. Szaflika, Warszawa 1981.

Izdebski J., *Sytuacja na Podlasiu w drugiej połowie września 1939 r.*, [w:] *Podlasie w czasie II wojny światowej*, pod red. W. Ważniewskiego, Siedlce 1997.

Kospath-Pawłowski E., *9 dywizja w walkach o niepodległość i granice w latach 1919–1921*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.

Kowalczewski B., *Zarys historii wojennej 22-go pułku piechoty*, Warszawa 1930.

Kusiaka F., *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.

Kusiaka F., *Życie codzienne oficerów Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1992.

Łoś R., *Artyleria polska 1914–1939*, Warszawa 1991,

- Matusak P., Winter A., *Siedlce 1918–1939*, [w:] *Siedlce 1448–1995. 450-lecie nadania praw miejskich*, pr. zbior. pod red. E. Kospath-Pawłowskiego, Siedlce 1996
- Niewęgłowska A., *Polski Biały Krzyż a wojsko w latach 1919–1939*, Toruń 2005.
- Odziemkowski J., *Krakusi Podlascy (1937–1939)*, [w:] *Wieś – chłopi – ruch ludowy – państwo. Księga Pamiątkowa Profesora Józefa Ryszarda Szaflika*, pr. zbior., pod red. A. Kołodziejczyka, Warszawa 1996
- Paczóska M., *Działalność Stowarzyszenia „Rodzina Wojskowa” w garnizonie siedleckim w latach 1930–1939*, „Szkice Podlaskie” z. 6, 1998.
- Pamiętniki generała Rybaka*, Warszawa 1954.
- Piskunowicz H., *ZWZ–AK w powiecie siedleckim 1939–1945*, Siedlce 1992.
- Plan mobilizacyjny „W”*. Wykaz oddziałów mobilizowanych na wypadek wojny, wstęp i oprac. P. Zarzycki, Pruszków 1995.
- Podlasiacy w Katyniu*, [red. nauk. P. Matusak], Siedlce 1996
- Pptk Władysław Adamus dowódca Ośrodka Zapasowego 9 Dywizji Piechoty*, [w:] *Żołnierze Września. Polegli i pomordowani na Wschodzie*, Warszawa 2010.
- Radziwiłłowicz D., *Okres międzywojenny*, [w:] E. Kospath-Pawłowski [i in.], *9 Dywizja Piechoty w dziejach oręża polskiego*, Pruszków 1995.
- Roguski R., *Południowe Podlasie w systemie obronnym II Rzeczypospolitej w latach 1918–1939*, Warszawa 2010.
- Szczepański A., *9 pułk artylerii ciężkiej*, Pruszków 1998.
- Wielecki H., Sieradzki R., *Wojsko Polskie 1921–1939. Organizacja i odznaki artylerii*, Warszawa 1994.
- Winter A., *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015.
- Woźnica K., *Katyń, Charków, Miednoje... Siedlczanie wśród ofiar zbrodni*, Siedlce 2010.
- Zarzycki P., *9 pułk artylerii lekkiej*, Pruszków 1996.
- Żuk M., *22 pułk piechoty, brak paginacji stron (mps)*.

Prasa

- „Nowa Gazeta Podlaska”, 1932, nr 25.
- „Życie Podlasia”, 1934, nr 32.